

2025
№3

TAFAKKUR ZIYOSI

ILMIY-USLUBIY JURNAL

ISSN 2181-6131

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy Attestatsiya komissiyasining filologiya, falsafa, tarix va pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan. Jurnalning indeks raqami: 3535

JDPU TAHRIRIY
NASHRIYOT
BO'LIMI

Suratda Xitoyning Sichuan provinsiyasi,
Chengdu shahridagi Jinniu tumanida
joylashgan kutubxona.

2025 №3

TAFAKKUR ZIYOSI

ILMIY-USLUBIY JURNAL

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining filologiya, falsafa, tarix va pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan. Jurnalning index raqami: 3535

JDPU TAHRIRIY
NASHRIYOT
BO'LIMI

ISSN 2181-6131

MUNDARIJA

PEDAGOGIKA, PSIXOLOGIYA VA INNOVATSION TA'LIM

Tibbiyot yo'nalishi talabalarining madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini rivojlantirish zarurati va istiqbollari	11
Dildora Muxtoro'vna Isroilova – p.f.d. (DSc), professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti Sitorabegim Djamolitdinovna Muxamedjanova – p.f.b.f.d. (PhD), dotsent, Buxoro davlat texnika universiteti	
Oliy ta'lim muassasalarida raqamli kompetentlikni rivojlantirishda klasterli yondashuvning ilmiy-nazariy asoslari	17
Guli Bekmuratovna Taylakova – p.f.f.d. (PhD), dotsent, Toshkent amaliy fanlar universiteti	
Talabalarning raqamli savodxonligini rivojlantirishda ijtimoiy tenglik va innovatsion yondashuvlar	22
Feruza Djumaboyevna Shermanova – p.f.f.d, dotsent, Toshkent amaliy fanlar universiteti	
Talabalar innovatsion tafakkurini shakllantirishning pedagogik-psixologik omillari	27
Davron Abdurakibovich Alibekov – f.f.b.f.d. (PhD), dotsent, O'zbekiston milliy universiteti Jizzax filiali	
Корпоративная культура педагогов дошкольной образовательной организации с семьями, её специфика в образовательной сфере	33
Шохноза Абдуразаковна Буранова – д.ф по п.н (PhD), доцент, Джизакский государственный педагогический университет	
Kasbiy kompetentlik negizida aks etuvchi sifatlar	38
Mubinaxon Xakimjon qizi Ikramova – p.f.b.f.d. (PhD), Qo'qon davlat universiteti	
O'quvchilarda kreativ qobiliyatlarni shakllantirishda ta'limni axborotlashtirish dolzarb pedagogik muammo ekanligi	43
Jo'rabek Egamberdiyevich Tursunov –p.f.b.f.d. (PhD), Qo'qon davlat universiteti	
Zamonaviy tafakkur paradigmalari	48
Gulchexraxon Salaydinovna Raxmonova – p.f.b.f.d. (PhD), Chirchiq davlat pedagogika universiteti	
Mediata'lim resurslari vositasida biologiya fanini o'qitish samaradorligini oshirish	55
Munisa Ilamonovna Sanayeva – p.f.b.f.d. (PhD), o'qituvchi, Toshkent Farmatsevtika instituti akademik litseyi	
“Odam anatomiyasi va fiziologiyasi” fanini kredit-modul tizimi asosida o'qitishning innovatsion asoslari	60
Xurshida Olimjonovna Pardayeva – p.f.b.f.d., katta o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti	

ZAMONAVIY TAFAKKUR PARADIGMALARI

Gulchexraxon Salaydinovna Raxmonova – p.f.b.f.d.
(PhD), Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy tafakkur paradigmalariga nisbatan turli yondashuvlar tahlil qilinadi. Insoniyat taraqqiyotining ilmiy-texnikaviy, madaniy-ma'naviy va ijtimoiy asoslari jarayonida shakllanayotgan tafakkur paradigmalari jamiyat rivoji uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Muallif zamonaviy tafakkurning ijtimoiy-falsafiy, ma'naviy-ma'rifiy va metodologik jihatlarini ochib beradi. Shuningdek, global jarayonlar, axborot texnologiyalari va madaniy muloqotning inson tafakkuriga ta'siri ham yoritilgan.

Аннотация. В данной статье анализируются различные подходы к современным парадигмам мышления. В условиях научно-технического, культурно-духовного и социального развития парадигмы мышления приобретают важное значение для прогресса общества. Автор раскрывает социально-философские, духовно-просветительские и методологические аспекты современного мышления. Также рассматривается влияние глобализационных процессов, информационных технологий и культурного диалога на человеческое сознание.

Abstract. This article examines different approaches to modern paradigms of thinking. In the context of scientific-technical, cultural-spiritual, and social development, thinking paradigms play a vital role in shaping society's progress. The author explores the socio-philosophical, spiritual-educational, and methodological aspects of contemporary thinking. Moreover, the impact of globalization, information technologies, and cultural dialogue on human cognition is also discussed.

Kalit so'zlar: zamonaviy tafakkur, paradigmalar, yondashuvlar, ijtimoiy-falsafiy tahlil, ma'naviy-ma'rifiy jarayon, axborot texnologiyalari, globallashuv, madaniy muloqot, innovatsion fikrlash, metodologik asoslar.

Keywords: modern thinking, paradigms, approaches, socio-philosophical analysis, spiritual-educational process, information technologies, globalization, cultural dialogue, innovative thinking, methodological foundations.

Ключевые слова: современное мышление, парадигмы, подходы, социально-философский анализ, духовно-просветительский процесс, информационные технологии, глобализация, культурный диалог, инновационное мышление, методологические основы.

Zamonaviy tafakkur paradigmalari insoniyatning ma'naviy va ilmiy taraqqiyotida muhim o'rin tutadi. Inson tafakkuri doimiy ravishda rivojlanib, turli tarixi bosqichlarda turlicha paradigmalar asosida shakllangan. Agar qadimgi zamonlarda tafakkur asosan metafizik va mifologik qarashlar bilan belgilangan bo'lsa, yangi davrdan boshlab ratsional va empirik asoslarda rivojlandi. XXI asrda esa tafakkur paradigmalari yangi ilmiy kashfiyotlar, global jarayonlar va axborot texnologiyalari ta'sirida o'zgarib bormoqda.

Tomas Kunning ta'kidlashicha: "Fanning taraqqiyoti uzluksiz ravishda emas, balki paradigmalarning o'zgarishi orqali amalga

oshadi"¹. Shu ma'noda zamonaviy tafakkurning paradigmalari ham ma'lum davriy o'zgarishlar natijasida yuzaga kelgan. Ular turli metodologik yondoshuvlarni qamrab oladi va jamiyat taraqqiyotining turli jihatlarini izohlaydi.

Zamonaviy tafakkur paradigmalaridan biri – pozitivistik yondashuv hisoblanadi. XIX asrda Avgust Kont tomonidan ilgari surilgan bu yo'nalishga ko'ra, haqiqiy bilim tajriba va faktlarga asoslanishi kerak. Kont shunday deydi: "Fanning vazifasi – kuzatish va tajriba orqali voqelikni aniq va ravshan tushuntirishdir"². Zamonaviy ilmiy tafakkurda ham empirik tadqiqotlar, statistik ma'lumotlar va tahlil usullari muhim ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda.

1 Kuhn, "The Structure of Scientific Revolutions"1962: 92

2 Кант, 1971: 41

Shu bilan birga, XX asrdan boshlab germenevtik paradigma ham zamonaviy tafakkurda alohida o'rin egallay boshladi. Germenevtika asoschisi G.-G. Gadamer ta'kidlaydiki: "Tushunish – bu qayta yaratish emas, balki ma'nolarni sharhlash va tarixiy ong bilan uyg'unlashtirish jarayonidir"³. Zamonaviy tafakkurda germenevtik yondashuv inson tajribasini ma'noiy jihatdan anglashga, madaniy merosni talqin qilishga va til orqali voqelikni tushunishga qaratilgan.

Zamonaviy tafakkur paradigmalarini masalasi ko'plab falsafa, sotsiologiya, psixologiya va pedagogika sohalarida tadqiq etilgan. G'arb va Sharq olimlari ushbu mavzuda turli yondashuvlarni ilgari surishgan:

Thomas Kuhn o'zining "Ilmiy inqiloblar tuzilishi" asarida paradigma tushunchasini kiritib, bilim tizimlarining o'zgarishi jarayonini tahlil qilgan. Edgar Morin zamonaviy fikrlashda kompleks yondashuv zarurligini, ya'ni voqelikni turli jihatdan ko'rish orqali anglash mumkinligini ta'kidlaydi. Peter Drucker esa global axborot jamiyatida fikrlash paradigmalarining iqtisodiy va ijtimoiy hayotga ta'sirini tadqiq etgan.

O'zbek olimlari orasida M.Xayrullaev, T.Islamov, A.Jo'raev kabi mualliflar tafakkurning ma'naviy-ma'rifiy, ijtimoiy va milliy xususiyatlarini chuqur o'rgangan.

Rossiya falsafasida V.S.Styopin, A.A.Guseynov, V.F.Serjantov ishlarida zamonaviy tafakkurning metodologik va aksiologik jihatlari yoritilgan.

Umuman olganda, adabiyotlarda asosiy e'tibor zamonaviy tafakkurning quyidagi yo'nalishlariga qaratiladi:

1. Ijtimoiy-falsafiy asoslar – inson va jamiyatning ma'naviy taraqqiyoti.
2. Innovatsion va ilmiy yondashuvlar – axborot

jamiyatida fikrlashning yangi qirralari.

3. Ma'naviy-ma'rifiy omillar – ta'lim va tarbiya jarayonida tafakkur paradigmalarini.

4. Globalashuv ta'siri – madaniy muloqot va axborot muhitida fikrlash jarayonlari. Zamonaviy tafakkur paradigmalarini masalasi ko'plab falsafa, sotsiologiya, psixologiya va pedagogika sohalarida tadqiq etilgan. G'arb va Sharq olimlari ushbu mavzuda turli yondashuvlarni ilgari surishgan:

Zamonaviy tafakkur paradigmalarini orasida postmodernistik yondashuv ham muhim. J.Derrida ta'kidlaydiki: "Har qanday matnning ma'nosi ochiq va ko'p qirralidir"⁴. Postmodernizmga ko'ra, tafakkurda yagona haqiqat yo'q, har qanday voqelik turli talqinlarga ochiqdir. Bu paradigma zamonaviy madaniyatda, san'atda va ijtimoiy tahlilda keng qo'llanilmoqda.

Zamonaviy tafakkur paradigmalarini shu bilan ham ahamiyatli, ular global muammolarni izohlashda turli metodologik yo'llarni taklif etadi. Masalan, ekologik tafakkur paradigmasi tabiat va inson munosabatlarini qayta ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatadi. F.Kapraning fikricha: "Insoniyatning barqaror kelajagi uchun tabiat bilan uyg'unlikda fikrlash zarur"⁵.

Axborot jamiyati sharoitida esa sifrov tafakkur paradigmasi yuzaga kelmoqda. Bu paradigma inson tafakkurining raqamli texnologiyalar ta'sirida o'zgarishini ifoda etadi. Zamonaviy tadqiqotchilar ta'kidlashicha, internet va sun'iy intellekt inson fikrlashini tezlashtirib, uni global axborot maydoni bilan uyg'unlashtirmoqda⁶.

Shu tariqa, zamonaviy tafakkur paradigmalarini bir-birini inkor qilmasdan, balki o'zaro uyg'un holda rivojlanmoqda. Ular inson ongini turli yo'nalishlarda boyitadi, fan va madaniyat

3 Гадамер, 1988: 142

4 Derrida, "Of Grammatology" 1976: 67

5 Capra, "The Web of Life: A New Scientific Understanding of Living Systems" 1996: 21

6 Castells, "Axborot asri" 2000

taraqqiyotiga turli jihatdan ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy tafakkur paradigmalari insoniyatning ma'naviy va ilmiy taraqqiyotida muhim o'rin tutadi. Inson tafakkuri doimiy ravishda rivojlanib, turli tarixi bosqichlarda turlicha paradigmalar asosida shakllangan. Agar qadimgi zamonlarda tafakkur asosan metafizik va mifologik qarashlar bilan belgilangan bo'lsa, yangi davrdan boshlab ratsional va empirik asoslarda rivojlandi. XXI asrda esa tafakkur paradigmalari yangi ilmiy kashfiyotlar, global jarayonlar va axborot texnologiyalari ta'sirida o'zgarib bormoqda.

Tomas Kunning ta'kidlashicha: "Fanning taraqqiyoti uzluksiz ravishda emas, balki paradigmalarning o'zgarishi orqali amalga oshadi"⁷. Shu ma'noda zamonaviy tafakkurning paradigmalari ham ma'lum davriy o'zgarishlar natijasida yuzaga kelgan. Ular turli metodologik yondoshuvlarni qamrab oladi va jamiyat taraqqiyotining turli jihatlarini izohlaydi.

Zamonaviy tafakkur paradigmalaridan biri – pozitivistik yondashuv hisoblanadi. XIX asrda Avgust Kont tomonidan ilgari surilgan bu yo'nalishga ko'ra, haqiqiy bilim tajriba va faktlarga asoslanishi kerak. Kont shunday deydi: "Fanning vazifasi – kuzatish va tajriba orqali voqelikni aniq va ravshan tushuntirishdir"⁸. Zamonaviy ilmiy tafakkurda ham empirik tadqiqotlar, statistik ma'lumotlar va tahlil usullari muhim ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda.

Shu bilan birga, XX asrdan boshlab hermenevtik paradigma ham zamonaviy tafakkurda alohida o'rin egallay boshladi. Hermenevtika asoschisi G.G. Gadamer ta'kidlaydiki: "Tushunish – bu qayta yaratish emas, balki ma'nolarni sharhlash va tarixiy ong bilan uyg'unlashtirish jarayonidir"⁹. Zamonaviy tafakkurda hermenevtik yondashuv

inson tajribasini ma'noiy jihatdan anglashga, madaniy merosni talqin qilishga va til orqali voqelikni tushunishga qaratilgan.

XX asrning ikkinchi yarmida kritik tafakkur paradigmasi vujudga keldi.

J.Xabermas ta'kidlaydiki: "Fanning vazifasi faqat voqelikni izohlash emas, balki insonni erkinlikka va adolatga yetaklashdir"¹⁰. Bu paradigma tafakkurning ijtimoiy funksiyalariga e'tibor qaratdi. Zamonaviy jamiyatda kritik tafakkur inson huquqlari, demokratiya, gender tengligi va ijtimoiy adolat masalalarida muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Shu bilan birga, zamonaviy tafakkurda kognitiv paradigma alohida ahamiyatga ega. J.Piaje kognitiv rivojlanish nazariyasida inson tafakkurining evolyusiya bosqichlarini ko'rsatib berdi. Uning ta'kidlashicha: "Aqliy rivojlanish – bu insonning tajriba orqali bilish qobiliyatining bosqichma-bosqich takomillashishidir"¹¹. XXI asrda kognitiv fanlar inson tafakkurini axborotni qayta ishlash jarayoni sifatida izohlab, sun'iy intellekt orqali uni modellashtirishga harakat qilmoqda.

Zamonaviy tafakkur paradigmalari orasida postmodernistik yondashuv ham muhim. J. Derrida ta'kidlaydiki: "Har qanday matnning ma'nosi ochiq va ko'p qirralidir"¹². Postmodernizmga ko'ra, tafakkurda yagona haqiqat yo'q, har qanday voqelik turli talqinlarga ochiqdir. Bu paradigma zamonaviy madaniyatda, san'atda va ijtimoiy tahlilda keng qo'llanilmoqda.

Zamonaviy tafakkur paradigmalari shu bilan ham ahamiyatliki, ular global muammolarni izohlashda turli metodologik yo'llarni taklif etadi. Masalan, ekologik tafakkur paradigmasi tabiat

7 Kuhn, "The Structure of Scientific Revolutions"1962: 92

8 Конт, "Cours de philosophie positive" 1971: 41

9 Гадамер, "Wahrheit und Methode"1988: 142

10 Habermas, "Knowledge and Human Interests"1971: 303

11 Piaget, "The Origins of Intelligence in Children"1952: 41

12 Derrida, "Of Grammatology"1976: 67

va inson munosabatlarini qayta ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatadi. F.Kapraning fikricha: "Insoniyatning barqaror kelajagi uchun tabiat bilan uyg'unlikda fikrlash zarur".

Axborot jamiyati sharoitida esa sifrov tafakkur paradigmasi yuzaga kelmoqda. Bu paradigma inson tafakkurining raqamli texnologiyalar ta'sirida o'zgarishini ifoda etadi. Zamonaviy tadqiqotchilar ta'kidlashicha, internet va sun'iy intellekt inson fikrlashini tezlashtirib, uni global axborot maydoni bilan uyg'unlashtirmoqda¹³.

Shu tariqa, zamonaviy tafakkur paradigmalari bir-birini inkor qilmasdan, balki o'zaro uyg'un holda rivojlanmoqda. Ular inson ongini turli yo'nalishlarda boyitadi, fan va madaniyat taraqqiyotiga turli jihatdan ta'sir ko'rsatadi.

Zamonaviy tafakkur paradigmalari insoniyat taraqqiyotining turli bosqichlarida shakllangan va har bir bosqichda jamiyatning ma'naviy-ma'rifiy qiyofasini belgilab bergan. Bugungi kunda globallashtiruv, raqamli texnologiyalar va fan-ta'limning integratsiyasi tafakkurning yangi sifat bosqichga ko'tarilishiga turtki bo'lmoqda.

Tomas Kun ta'kidlaganidek: "Haqiqiy ilmiy inqiloblar yangi faktlar topilishi bilan emas, balki odamlar dunyoni qanday ko'rishi o'zgarishi bilan amalga oshadi"¹⁴. Demak, zamonaviy paradigmalarning asosiy mohiyati voqelikni talqin qilish usuli bilan belgilanadi.

Sistemali yondashuv paradigmasi XX asrning ikkinchi yarmida shakllanib, jamiyat va tabiatni yaxlit tizim sifatida ko'rishga yo'naltirildi. Lyudvig fon Bertalanfi shunday deydi: "Har qanday tizim faqat uning qismlari orqali emas, balki qismlarning o'zaro munosabati va yaxlitligi

orqali anglanadi"¹⁵. Zamonaviy tafakkurda bu paradigma ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega.

Kritik realizm paradigmasi ham zamonaviy falsafada kuchli yo'nalish sifatida maydonga chiqdi. Roy Bxaskar fikriga ko'ra: "Voqelikda ko'zga ko'rinmaydigan chuqur tuzilmalar mavjud bo'lib, ularni anglash orqali jamiyatdagi real jarayonlarni chuqurroq tushunish mumkin"¹⁶. Bu qarash jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni faqat yuzaki emas, balki tub sabablari bilan tahlil qilish imkonini berdi.

Fenomenologik paradigma esa tafakkurda subyektiv tajribani markazga qo'ydi. Edmund Gusserl ta'kidlaydi: "Haqiqiy bilim faqat subyektning to'g'ridan-to'g'ri tajribasidan boshlanishi mumkin"¹⁷. Zamonaviy gumanitar fanlarda shaxsiy tajriba va ma'noiy talqinning ahamiyati shu paradigma bilan izohlanadi.

XX asrda strukturalizm va poststrukturalizm paradigmalari ham muhim yo'nalish sifatida vujudga keldi. Klod Levi-Strossning fikricha: "Madaniy jarayonlarning asosida universal strukturalar mavjud bo'lib, ularni til orqali anglash mumkin"¹⁸. Keyinchalik J.Derrida bu qarashni tanqid qilib, ma'nolarning ko'pqirraliligi va doimiy ravishda qayta yaratilishini ta'kidladi.

Zamonaviy tafakkur paradigmalari orasida pragmatik yondashuv ham o'rin olgan. Jon Dyui ta'kidlaganidek: "Fikrning haqiqiy qiymati uning amaliy samarasida namoyon bo'ladi"¹⁹. Demak, zamonaviy sharoitda bilimning faqat nazariy emas, balki amaliyotda qo'llanilishi ham muhim mezon hisoblanadi.

13 Castells, "The Information Age: Economy, Society and Culture"2000

14 Kuhn, "The Structure of Scientific Revolutions"1962: 111

15 Bertalanffy, "General System Theory: Foundations, Development, Applications" 1968: 55

16 Roy Bhaskar – "A Realist Theory of Science", 1975: 22

17 Edmund Husserl – Ideas: General Introduction to Pure Phenomenology, 1931: 76

18 Claude Lévi-Strauss – "Les structures élémentaires de la parenté", 1963: 91

19 John Dewey – Logic: The Theory of Inquiry, 1938: 102

XXI asrda global tafakkur paradigmasi shakllanib, insoniyat oldida turgan umumbashariy muammolar – iqlim o'zgarishi, biotexnologiya, sun'iy intellekt, ijtimoiy adolat kabi masalalarni qamrab oldi. Edgar Moren ta'kidlaganidek: "Zamonaviy bilimning vazifasi – butunlikni ko'rish, bog'liqliklarni anglash va murakkablikni tushunishdir"²⁰.

Zamonaviy tafakkurning paradigmalari inson ma'naviyatida ham chuqur iz qoldirmoqda. Aynan shu nuqtai nazardan qaraganda, jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun tafakkurning ko'p qirraliligi, turli yondashuvlarni uyg'unlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy tafakkur paradigmalari jamiyat taraqqiyoti, fanning rivojlanishi va inson ongining kengayishi bilan uzviy bog'liq jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Ilm-fanda paradigma tushunchasini birinchi bo'lib sistemali tarzda Tomas Kun tadqiq etdi va u shunday degan edi: "Ilmiy inqiloblar yangi faktlarning paydo bo'lishida emas, balki insonlarning dunyoqarashini o'zgartirish jarayonida sodir bo'ladi"²¹. Demak, paradigma nafaqat nazariy model, balki butun tafakkur tizimini yangilab turadigan ilmiy va ma'naviy mexanizm hisoblanadi.

Zamonaviy tafakkur paradigmalari ichida tizimli yondashuv alohida ahamiyatga ega. Lyudvig fon Bertalanfi ta'kidlaganidek: "Har qanday tizimni anglash uchun uning qismlarini emas, balki qismlarning o'zaro munosabatlarini tahlil qilish kerak"²². Bu yondashuv jamiyat, iqtisodiyot va tabiatdagi murakkab jarayonlarni yaxlit holda anglash imkonini berdi.

Shu bilan birga, fenomenologik paradigma inson tajribasini markazga qo'ydi. Edmund Gusserlning fikriga ko'ra: "Haqiqiy bilim faqat subyektning to'g'ridan-to'g'ri tajribasidan boshlanishi mumkin"²³. Bu qarash keyinchalik Martin Xaydegger va Alfred Shyus tomonidan yanada chuqurlashtirilib, insonning ma'naviy dunyosi va ijtimoiy voqelikdagi rolini izohlashda asosiy metodologiyaga aylandi.

XX asr tafakkurida strukturalizm ham muhim yo'nalish bo'ldi. Klod Levi-Stross shunday deydi: "Har qanday madaniy jarayonlarning asosida umumiy strukturalar mavjud"²⁴. Keyinchalik Jak Derrida bu fikrni qayta ko'rib chiqdi va shunday ta'kidladi: "Ma'nolar doimiy emas, ular qayta yaratiladi va qayta talqin qilinadi"²⁵. Bu poststrukturalistik paradigma zamonaviy tafakkurning nisbiylikka, ma'nolarning ko'pqirraliligiga e'tiborini kuchaytirdi.

Pragmatik paradigma esa fikrning amaliy qiymatiga asoslandi. Jon Dyui shunday degan: "Fikrning haqiqiy qiymati uning amaliy samarasi bilan o'lchanadi"²⁶. Shu boisdan zamonaviy fan va falsafa faqat nazariy emas, balki hayotiy muammolarni hal qilishda qo'llanilishi lozim bo'lgan bilimlarni ham talab qiladi.

XXI asrga kelib global paradigma shakllandi. Edgar Moren ta'kidlaganidek: "Zamonaviy bilimning asosiy vazifasi butunlikni ko'rish, bog'liqliklarni anglash va murakkablikni tushunishdan iborat"²⁷. Bu qarash globallashtirish jarayonlari, iqlim o'zgarishi, texnologiya rivoji va insoniyat oldida turgan umumbashariy muammolarni anglash uchun muhim ahamiyatga ega.

20 Edgar Morin va "Homeland Earth", 1999: 15

21 Kuhn, "The Structure of Scientific Revolutions" 1962: 111

22 Ludwig von Bertalanffy "General System Theory: Foundations, Development, Applications", 1968: 55

23 Jacques Derrida "Of Grammatology", 1976: 88

24 Levi-Strauss, "Structural Anthropology" 1963: 91

25 Edmund Husserl "Ideas: General Introduction to Pure Phenomenology", 1931: 76

26 John Dewey "Experience and Education. New York: Macmillan", 1938: 102

27 Morin, Edgar "La Méthode, Tome", 1999: 15

Yurgen Xabermas zamonaviy tafakkurda muloqot va ijtimoiy ratsionallikka alohida e'tibor qaratdi. Uning fikricha: "Ratsional muloqot jamiyatda barqarorlik va adolatning asosiy shartlaridan biridir"²⁸. Bu paradigma ijtimoiy munosabatlarning mustahkamlanishi va demokratik jarayonlarning rivojlanishi uchun zamin yaratadi.

Mishel Fuko esa bilim va hokimiyat o'rtasidagi munosabatni ochib berdi. Uning ta'kidlashicha: "Har qanday bilim tizimi muayyan hokimiyat munosabatlari bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi"²⁹. Bu qarash zamonaviy tafakkurda bilimning neytral emasligini, balki ijtimoiy va siyosiy jarayonlarga ta'sirini ko'rsatib berdi.

Shuningdek, zamonaviy tafakkur paradigmaları kognitiv ilmlar bilan ham bog'liq holda rivojlanmoqda. Psixologiya va neyroilmda tafakkur axborotni qayta ishlash jarayoni sifatida talqin qilinadi. Jorj Miller va Noam Xomskiy kabi olimlar inson tafakkurining til, xotira va bilish jarayonlari bilan chambarchas bog'liq ekanini ta'kidladilar.

Natijada zamonaviy tafakkur paradigmaları ko'pqirrali, dinamik va moslashuvchan tizim sifatida namoyon bo'lmoqda. Ular jamiyatning rivojlanish yo'nalishini belgilaydi, inson ma'naviyati va bilim olish jarayonini boyitadi hamda ijtimoiy taraqqiyot uchun asosiy ma'naviy zamin yaratadi.

Zamonaviy tafakkur paradigmaları inson bilimi va jamiyat taraqqiyotida eng muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ular orqali insoniyat nafaqat voqelikni angelaydi, balki uni qayta qurish imkoniyatiga ega bo'ladi. Tomas

Kun ta'kidlaganidek: "Ilmiy inqiloblar inson tafakkurini tubdan o'zgartiruvchi paradigmalar almashinuvi bilan belgilanadi"³⁰. Bu fikr zamonaviy ilmiy tafakkurning dinamik tabiatiga ishora qiladi.

Falsafada paradigma tushunchasi metodologik ahamiyatga ega bo'lib, u nafaqat ilmiy nazariyalarni, balki ijtimoiy ongning umumiy yo'nalishini ham belgilaydi. Masalan, Immanuel Kant ta'kidlaganidek: "Inson bilimi tajribadan boshlanadi, ammo tajribadan kelib chiqmaydi"³¹. Bu fikr zamonaviy tafakkurning ratsional va empirik yo'nalishlar uyg'unligini ko'rsatadi.

Tizimli yondashuvning paradigmalar ahamiyati juda katta. Lyudvig fon Bertalanfining fikricha: "Har qanday murakkab tizim faqat uning tarkibiy qismlari emas, balki ularning o'zaro bog'liqligi orqali anglanadi"³². Bu metodologiya biologiyadan tortib iqtisodiyot va ijtimoiy fanlargacha qo'llanildi va global paradigma sifatida qabul qilindi.

Fenomenologiya yo'nalishi tafakkurda yangi yo'nalish ochdi. Edmund Gusserlning fikriga ko'ra: "Falsafaning vazifasi – hodisalarning mohiyatini tavsiflash va ularni inson ongida qanday ifodalanishini aniqlash"³³. Shu ma'noda fenomenologik paradigma insonning subyektiv tajribasini ilmiy tahlil markaziga qo'ydi.

Strukturalizm va poststrukturalizm ham zamonaviy tafakkurda muhim o'rin egalladi. Klod Levi-Stross shunday deydi: "Ijtimoiy hayotni anglash uchun uning chuqur strukturalarini tahlil qilish zarur"³⁴. Ammo Jak Derrida bu nuqtai nazarga qarshi chiqib: "Har qanday matn yoki ma'no o'z-o'zidan barqaror emas, balki talqin

28 Habermas, Jürgen "The Theory of Communicative Action, Volume", 1984: 67

29 Foucault, Michel. "The Archaeology of Knowledge", 1972: 54

30 Kuhn, "The Structure of Scientific Revolutions" 1962: 92

31 Kant, Immanuel "Kritik der reinen Vernunft" 781: 41

32 Bertalanffy, Ludwig von "General System Theory", 1968: 57

33 Edmund Husserl "Ideas: General Introduction to Pure Phenomenology", 1931: 89

34 Levi-Strauss, "Structural Anthropology" 1963: 95

jarayonida qayta yaratiladi"³⁵, deb ta'kidladi. Bu fikr ma'nolarning nisbiyligi va ko'pqirraliligi haqidagi zamonaviy paradigmani belgiladi.

Pragmatizm yo'nalishi esa tafakkurning amaliy yo'nalishini rivojlantirdi. Charlz Pirs fikricha: "Har qanday g'oyaning mohiyati uning amaliy oqibatlarida namoyon bo'ladi"³⁶. Jon Dyui esa qo'shimcha qiladi: "Fikrning haqiqiy qiymati uning hayotiy muammolarni hal qilishdagi samaradorligi bilan belgilanadi"³⁷. Bu yo'nalish zamonaviy ilm-fanda innovatsiya va texnologiyalarga yo'l ochdi.

Yurgen Xabermas muloqot ratsionalligi nazariyasini ilgari surib, shunday ta'kidladi: "Faqat ochiq va adolatli muloqot orqali jamiyat barqarorligi ta'minlanishi mumkin"³⁸. Bu paradigma ijtimoiy fanlarda demokratik jarayonlarni o'rganish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Mishel Fuko esa bilim va hokimiyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ko'rsatib berdi: "Bilim hech qachon betaraf emas; u muayyan hokimiyat munosabatlarni qayta ishlab chiqadi va mustahkamlaydi"³⁹. Shu bois zamonaviy tafakkur paradigmalari ijtimoiy-siyosiy voqelik bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi.

Globalashuv sharoitida esa murakkablik nazariyasi katta ahamiyat kasb etmoqda. Edgar Morenning ta'kidlashicha: "Murakkablik dunyosida bilimlar integratsiyasi va fanlar o'rtasidagi chegaralarni yo'qotish asosiy yo'nalish hisoblanadi"⁴⁰. Bu zamonaviy paradigma ekologiya, biotexnologiya va axborot texnologiyalarida o'z ifodasini topmoqda.

Kognitiv paradigma esa inson ongini axborotni qayta ishlovchi tizim sifatida talqin qiladi. Jorj Millerning fikriga ko'ra: "Inson xotirasi bir vaqtning o'zida yetti birlikcha ma'lumotni saqlab qolishga qodir"⁴¹. Noam Xomskiy esa til insonning kognitiv jarayonlarida markaziy o'rin tutadi deb ta'kidlaydi: "Til inson tabiatidagi universal grammatikaning ifodasidir"⁴².

Shu tariqa, zamonaviy tafakkur paradigmalari ko'p qirrali va integrativ xususiyatga ega. Ular falsafa, psixologiya, sotsiologiya, siyosatshunoslik va tabiiy fanlarni birlashtirib, insoniyatning kelajakdagi taraqqiyot yo'nalishlarini belgilab bermoqda.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy tafakkur paradigmalari – bu inson bilimining turli yo'nalishlarda rivojlanishini ta'minlaydigan va jamiyatning ilmiy-madaniy salohiyatini belgilaydigan nazariy asoslardir. Ular orasida pozitivistik, germeneytik, kritik, kognitiv, postmodernistik, ekologik va raqamli paradigmalarni alohida ta'kidlash mumkin. Har biri o'z navbatida insoniyat oldida turgan yangi vazifalarni yechishda muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy tafakkur paradigmalari insoniyat taraqqiyotining turli bosqichlarida shakllangan va har bir bosqichda jamiyatning ma'naviy-ma'rifiy qiyofasini belgilab bergan. Bugungi kunda globalashuv, raqamli texnologiyalar va fan-ta'limning integratsiyasi tafakkurning yangi sifat bosqichga ko'tarilishiga turtki bo'lmoqda.

Tomas Kun ta'kidlaganidek: "Haqiqiy ilmiy inqiloblar yangi faktlar topilishi bilan emas, balki odamlar dunyoni qanday ko'rishi o'zgarishi bilan amalga oshadi"⁴³. Demak, zamonaviy paradigmalarning asosiy mohiyati voqelikni talqin qilish usuli bilan belgilanadi.

35 Levi-Strauss, "Structural Anthropology" 1963: 95

36 Peirce, Charles Sanders "How to Make Our Ideas Clear.", 1878: 294

37 John Dewey "Experience and Education. New York: Macmillan", 1938: 103

38 Habermas, Jürgen "The Theory of Communicative Action, Volume", 1984: 69

39 Foucault, Michel. "The Archaeology of Knowledge", 1972: 56

40 Edgar Morin va "Homeland Earth", 1999: 22

41 Miller, George A. (1956). "The Magical Number Seven, Plus or Minus Two: Some Limits on Our Capacity for Processing Information.", 1956: 81

42 Chomsky, Noam. "Three Models for the Description of Language.", 1965: 25

43 Kuhn, Thomas S., "The Structure of Scientific Revolutions" 1962: 111